

— EEN CONTROVERSE ONTRAFELD —

Marjolein van Pagee

BUNG TOMO

DE REVOLUTIE VAN 1945

Marjolein van Pagee

BUNG TOMO

De revolutie van 1945

Uitgeverij Omniboek

Noot van de auteur

In het Indonesisch is ‘bung’ een kameraadschappelijke aanspreekvorm, vergelijkbaar met het Engelse ‘bro’. Sutomo is een veelvoorkomende naam in Indonesië, maar ‘Bung Tomo’ roept maar één associatie op: dat was de 25-jarige radiomaker die in 1945 beroemd werd vanwege zijn opzwepende radiotoespraken. Ik zal beide namen afwisselend gebruiken.

Nederlandse historici hielden lang vast aan de oude koloniale spelling. In de meeste Nederlandse publicaties heeft men het dan ook over ‘Soetomo’ of ‘Boeng Tomo’. Maar in Indonesië is de ‘oe’ al sinds decennia vervangen door ‘u’. Hetzelfde geldt voor ‘dj’, dat nu als ‘j’ wordt gespeld. De Nederlandse ‘j’ is een ‘y’. Dit betekent dat plaatsnamen als Soerabaja en Djakarta nu ‘Surabaya’ en ‘Jakarta’ heten.

Voor Indonesische termen en plaatsnamen geef ik de voorkeur aan de moderne Indonesische spelling. Citaten heb ik zo veel mogelijk aangepast. Alleen voor persoonsnamen maak ik een uitzondering en gebruik ik de spelling die de persoon in kwestie hanteert/hanteerde. Zo besloot Sukarno ooit om zijn naam – met uitzondering van zijn handtekening – met ‘u’ te spellen, terwijl andere personen, bijvoorbeeld Soeharto, aan de oude spelling vasthielden.

Om verwarring te voorkomen: er is in de Indonesische geschiedenis nóg een andere belangrijke Soetomo die de grondlegger was van de eerste Indonesische nationale beweging ‘Budi

Utomo'. Zijn naam wordt vaker met 'oe' gespeld. Gezien Nederlandse historici in beide gevallen uitgaan van de oe-spelling worden Sutomo en Soetomo soms door elkaar gehaald.

Een ander gegeven is dat niet alle Indonesiërs familienamen dragen zoals wij dat kennen. Met name de oudere generatie van voor de Tweede Wereldoorlog kreeg bij geboorte vaak maar één naam. Sutomo heette bijvoorbeeld alléén Sutomo en had geen tweede naam. Sukarno idem dito. Tegenwoordig dragen Indonesiërs vaak wel meerdere namen. Maar dan nog is de tweede of derde naam niet automatisch de familienaam. Om die reden is het niet ongewoon om in een tekst naar iemands eerste of enige naam te verwijzen. In Nederland zou het onbeleefd zijn om iemands voornaam te gebruiken, maar in de Indonesische context is dat normaal en nog steeds respectvol.

De taal van de kolonisator is geweld

De koloniale wereld is een wereld die in tweeën is gedeeld. [...] Wanneer je de koloniale context van dichtbij bekijkt, is het duidelijk dat wat de wereld verdeelt, in beginsel gaat over de vraag of je al dan niet tot een bepaald ras, een bepaald soort, behoort.

Uit: Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth* (1961)¹

Bung Tomo (1920-1981) was een echte 'arek suroboyo', dat wil zeggen, iemand met het hart op de tong, uitgesproken, onbeveesd. *No bullshit*. Anders dan het typische beeld van mensen uit Midden-Java (beleefd, zachtaardig, indirect) staat de Surabayaan bekend als mondig, direct, en voor sommigen zelfs als 'kasar', ruw, onbeleefd. Surabaya is de tweede grote stad van Indonesië, de hoofdstad van de provincie Oost-Java en tijdens de revolutie het toneel van heftig volksverzet. Vanaf oktober 1945 werden met hulp van de Britten verwoede pogingen gedaan om het Nederlandse koloniale regime te herstellen. Het verzet tegen de Britse landing in Surabaya werd via Radio Pemberontakan (verzetsradio) aangemoedigd door Sutomo, die in korte tijd uitgroeide tot een van de bekendste radiomakers van die tijd.

Sutomo werd in 1920 geboren in een middenklassengezin in kampong Blauran, een volkswijk in hartje Surabaya. Hij vol-

toeide alleen de lagere school voor 'inlanders', een schooltype dat was opgezet door het koloniale regime. Toen het gezin in de jaren dertig in financieel zwaar weer belandde, moest hij de middelbare school vroegtijdig verlaten om de kost te verdienen als krantenverkoper en bezorger van wasgoed. Op 12-jarige leeftijd werd hij lid van de KBI (de Indonesische Scouting), waar hij vrienden maakte voor het leven en een netwerk opbouwde dat ook tijdens de revolutie nuttig bleek. Op zijn zestiende werd hij benoemd tot *Eagle Scout*, de hoogste eer. Onder zijn leeftijdsgenoten genoot hij dan ook enig aanzien en respect. Daarnaast bleek hij een vlotte pen te hebben, hij verdiende al snel een extra zakcentje door het schrijven van krantenartikelen. Zijn grootvader Notosudarmo was een actief lid van de *Sarekat Islam* (SI), een belangrijke Indonesische organisatie die in 1912 was opgericht om Indonesische handelaren te ondersteunen in het doorbreken van de economisch dominante positie van de Chinese middenklasse. Als zodanig lijkt zijn opa een belangrijke basis te hebben gelegd voor Sutomo's politieke bewustwording. In zijn radiotoespraken bediende Sutomo zich later ook van dezelfde sociaal-politieke uitgangspunten: antikoloniaal met een islamitisch tintje. Het is aannemelijk dat zijn argwaan jegens Chinezen als middengroep hier zijn oorsprong vindt.²

Met de inval van Japan kwam er in 1942 een eind aan 350 jaar Nederlandse bezetting. De Japanse overheersing die volgde liep uit op een humanitaire ramp, op Java alleen bezweken al ruim drie miljoen mensen aan hongersnood en uitputting.³ Niettemin zagen veel Indonesiërs de Japanners in eerste instantie als bevrijders. Zij kregen het immers voor elkaar om het Nederlandse regime omver te werpen. Tijdens de Japanse bezetting verdwenen de Europeanen langzaam uit het straatbeeld. Een groot deel van de mannen moest zware dwangarbeid verrichten, onder andere in Thailand en Japan, de rest van de Europese bevolking werd in interneringskampen geplaatst, inclusief vrouwen en kinderen. Het gemak waarmee de Japanners

de Nederlandse kolonisator op de knieën dwongen, maakte op de Indonesiërs veel indruk.

Voor een jongeman als Sutomo was de Japanse bezetting veel minder een traumatische ervaring. Hij kreeg een baan bij het Japanse persbureau *Domei* en wist op te klimmen naar de positie van tweede in rang. Een maand voor de Japanse capitulatie van 15 augustus 1945 werd hij geselecteerd om in Jakarta deel te nemen aan een vergadering van de *Gerakan Rakyat Baru* (Nieuwe Volksbeweging), een organisatie die op dat moment nog onder Japans toezicht stond maar die voor het eerst wat ruimte bood aan Indonesische nationalisten om te filosoferen over hun toekomst. In de eerste weken na de onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus 1945 stelde Bung Tomo zich voorzichtig op, maar na een bezoek aan Jakarta begon hij zijn stadsgenoten, in niet mis te verstane bewoordingen, op te roepen tot verzet tegen wat hij zag als onrecht: de bezetting van zijn stad door buitenlanders. In dit geval de Britten die namens Nederland de eerste fase van de herbezetting uitvoerden.⁴

Zijn imago als nationale held is uitsluitend gebaseerd op zijn optreden in 1945. Na de oorlog leidde hij een vrij middelmatig bestaan, al verloor hij nooit zijn uitgesproken karakter en gevoel voor onrecht. Onder de dictatuur van Soeharto belandde hij kortstondig in de gevangenis omdat hij kritiek had geuit op het regime, hoewel hij het anticommunistische bewind aanvankelijk nog had gesteund. Ook schreef hij weleens brieven aan wereldleiders zoals de brief uit 1955 aan de Amerikaanse president Eisenhower. Daarin uitte hij zijn zorgen over het communisme als splijtzwam, door de westerse machten doelbewust uitgebuit, waarvoor hij de Amerikanen verantwoordelijk hield.⁵ In 1973 schreef hij een open brief aan Mao Zedong en Chiang Kai-shek waarin hij vroeg of ze bereid waren om ongeveer twee miljoen Chinese Indonesiërs in hun land op te nemen. Hij vond dat veel Chinezen in Indonesië zich dan wel verrijkten aan het land maar niet het welzijn van de Indonesische natie voor ogen had-

den.⁶ In de roerige jaren vijftig had hij ook regelmatig aanvaringen met de leden van de *Partai Komunis Indonesia* (PKI). Laatstgenoemden spraken smalend over de eed die Sutomo in 1945 had gezworen maar zelf niet was nagekomen. Hij had destijds beloofd dat hij geen vrouw zou aanraken en zijn haar niet zou knippen vóórdát de Nederlanders definitief verslagen waren. Maar in 1947 – terwijl de oorlog nog in volle gang was – stapte hij in het huwelijksbootje met zijn geliefde Sulistina met wie hij tot het einde van zijn leven samenbleef. De PKI beschuldigde hem daarnaast van corruptie. In 1953 had hij een fonds opgericht om de chauffeurs van *becaks* (fietstaxi's) te ondersteunen, maar toen het gerucht zich verspreidde dat Sutomo het geld voor zichzelf gebruikte, trokken alle deelnemers zich terug en liep zijn initiatief uit op een fiasco.⁷

Bung Tomo stierf vrij jong, op 61-jarige leeftijd, in 1981, tijdens een bedevaartstocht naar Mekka. Het was zijn laatste wens om niet op een heldenbegraafplaats maar als gewone burger te worden begraven. In Surabaya ligt hij dan ook op de gemeentelijke begraafplaats, pal tegenover de officiële heldenbegraafplaats, aan een straat die tegenwoordig *Jalan Bung Tomo* heet. De reden dat Sutomo niet als held geëerd wilde worden heeft te maken met zijn gevoel van medeplichtigheid aan de duizenden jonge levens die de strijd in Surabaya had gekost. Hij was het immers geweest die ze had opgeroepen om aan de strijd mee te doen, een strijd die qua militaire middelen en trainingservaring heel onevenwichtig was. Als een vorm van boetedoening reisde hij na de oorlog door Oost-Java om alle heldenbegraafplaatsen te bezoeken en te bidden om vergeving voor zijn bijdrage in het geheel.

Sutomo was geen elitair of intellectueel type, hij was een man van het volk. Hij kon goed spreken maar had niet de kwaliteiten van staatsman of visionair. In april 1946 trad hij dan wel toe tot de militaire adviesraad van de Republiek, waarna hij werd benoemd tot luitenant-generaal, maar hij werd nooit officieel lid van de regering en zou altijd enige afstand houden van de

politiek. Zijn kracht lag in het in eenvoudige taal overbrengen van een antikoloniale boodschap. In vergelijking met de ‘founding fathers’ van de Indonesische staat, Sukarno en Mohammad Hatta – die bovendien ouder waren – was hij relatief laag opgeleid.

Bung Tomo’s woorden waren het vuur dat de revolutie brandend hield, en dat werd hem niet in dank afgenomen. Door zijn tegenstanders, de Nederlanders, werden hem de vreselijkste moordpartijen in de schoenen geschoven. Dit boek gaat over de verschillen in Nederlandse en Indonesische herinneringen aan hem. Het is geen biografie van zijn leven, noch een reconstructie van de gebeurtenissen, maar eerder een kritische beschouwing van de historiografie. Met Sutomo als ‘casus’ wil ik laten zien hoe koloniale aannames, en de Nederlandse propaganda van toen, de geschiedschrijving tot op heden beïnvloeden.

Indonesische ‘Che Guevara’

‘Sutomo is onze nummer-1 nationale held,’ vertelt de taxichauffeur als hij zich realiseert dat hij zojuist telefonisch gesproken heeft met diens zoon, Bambang Sulistomo. Het is een maandag, maart 2017, en spitsuur in de Indonesische hoofdstad. Na het ontvangen van telefonische instructies naderen we de wijk waar Sulistomo woont. ‘Sutomo was erg dapper tijdens de slag om Surabaya,’ verzekert de chauffeur mij met onverhulde trots. Het gesprekje vat goed samen hoe veel Indonesiërs zich de man herinneren die zo’n belangrijke rol speelde in de Indonesische revolutie van 1945, het begin van de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog. Een koloniale herbezettingsoorlog die zich vier-en-half jaar lang zou voort slepen tot aan de soevereiniteitsoverdracht van 27 december 1949.

In Indonesië is Bung Tomo een icoon. Deze Indonesische ‘Che Guevara’ dient nog steeds als inspiratie voor hedendaagse graffiti en zijn portret met lange haren en felle blik prijkt op me-

nig T-shirt. De openingszin van een recente editie van het tijdschrift *Tempo*, dat in zijn geheel gewijd is aan deze nummer-1 nationale held, leest: ‘Sutomo (1920-1981) ondersteunde de strijd met propaganda door het volk aan te moedigen zich te verzetten. Jongeren vanuit heel Java werden aangespoord mee te doen aan de gevechten in de straten van Surabaya.’⁸

In Nederland wordt Sutomo’s optreden minder heldhaftig herinnerd. Hier wordt zijn naam vaak in één adem genoemd met de zogenaamde ‘bersiap’. Vanuit Nederlands perspectief was dit een periode van Indonesisch antikoloniaal geweld die zou hebben geduurd van oktober 1945 tot halverwege 1946. Hoewel Sutomo in ons land niet algemeen bekend is, wordt hij in bijna alle Nederlandse publicaties over de koloniale oorlog in een paar zinnen neergezet als een nietsontziende ‘extremist’, een ‘oproerkraaier’ die aanzette tot (of zelfs actief deelnam aan) moorden op Europeanen, Indo-Europeanen en pro-Nederlandse minderheden zoals Chinezen, Ambonezen en Menadonezen.

Een tekenend voorbeeld van dit verschil in perspectief is de tekst op de Engelstalige Wikipedia-pagina over Sutomo. Onder het kopje ‘de slag om Surabaya’ valt te lezen dat hij niet alleen opriep tot het plegen van wreedheden op Indo-Europeanen maar dat hij er zelfs persoonlijk op toezag hoe onschuldige burgers standrechtelijk werden geëxecuteerd. Als bron wordt verwezen naar een ooggetuigenverslag op de website van de Nederlandse documentairemaakster Pia van der Molen. In 2012 maakte zij met Michiel Praal de film *Archief van tranen* die op de publieke omroep werd uitgezonden.⁹ De bewerkingsgeschiedenis op Wikipedia laat zien dat er pas in juli 2014 voor het eerst melding wordt gemaakt van de brute moorden die Bung Tomo zou hebben gepleegd. In Engelse vertaling wordt het volgende citaat toegevoegd als bewijs:

Voor elke executie vroeg Sutomo spottend aan de menigte wat er met deze ‘*musuh*’ (vijand) van het volk moest gebeuren. De

menigte riep ‘*bunuh*’ (dood hen!) waarna de beul genaamd Rustam het slachtoffer onthoofdde met één slag van zijn zwaard. Het slachtoffer werd vervolgens overgelaten aan de bloeddorst van jongens van 10, 11 en 12 jaar oud. [...] [die] het lichaam verder verminkten. [...] Vrouwen werden in de achtertuin aan een boom vastgebonden en met ‘*bambu runcing*’ (bamboesperen) in de geslachtsdelen gestoken totdat ze stierven.*

Deze toevoeging is vervolgens een aantal keer weggehaald (door Indonesiërs?) en door anderen (Nederlanders?) weer teruggeplaatst.** De onenigheid duidt op een fundamenteel andere visie. Heeft deze Indonesische held niet ook bloed aan zijn handen, is hij wellicht schuldig aan het plegen van moordpartijen?

Denkpatronen doorbreken

Het is makkelijk om het Indonesische beeld van Bung Tomo af te doen als romantische heldenverering die de werkelijke bruutheid van de revolutie camoufleert. Het is al even gemakkelijk om de geruchten over Sutomo weg te wuiven als Nederlandse

* Zie: <https://pia-media.nl/projecten/documenten-jack-boer/> Het PDF-document: ‘125 A B C D E F’ bevat een getuigenis van een Indo-Europese vrouw, genaamd Sinsu-Andries, die op 29 november 1947 door de Nederlandse Opsporingsdienst Overledenen (ODO) is gehoord over de gebeurtenissen die twee jaar eerder in oktober 1945 in de Simpang Club Surabaya hadden plaatsgevonden.

** Zie: <https://en.wikipedia.org/wiki/Sutomo>. Op 25 juli 2014 wordt de passage over Sutomo als moordenaar voor het eerst toegevoegd. Op 28 september 2014 wordt die weggehaald waarna ze op 5 december 2014 weer wordt teruggezet. Op 30 december 2014 wordt het tussenkopje ‘Battle of Surabaya’ aangepast naar ‘Battle of Surabaya and race-based execution of civilians’. Op 29 november 2016 wordt het citaat uit het ooggetuigenverslag verwijderd en niet meer teruggeplaatst. De zin waarin Sutomo als moordenaar wordt beschreven blijft staan. Op 9 november 2021 wordt ‘race-based execution of civilians’ uit het tussenkopje weggehaald.

Een dekoloniale blik op Indonesisch antikoloniaal geweld

Eind 1945 worden in Indonesië verwoede pogingen gedaan om het Nederlandse koloniale regime te herstellen. In de Oost-Javaanse stad Surabaya komt het volk massaal in opstand. Hun verzet wordt aangemoedigd door de 25-jarige Sutomo (1920-1981), ook wel Bung Tomo genoemd, die uitgroeit tot een van de bekendste radiomakers in die tijd. De landing in Surabaya van het Britse leger dat de Nederlanders te hulp schiet, mondt uit in een bloedige stadsguerrilla. Op 10 november wordt de stad gebombardeerd. Voor Indonesiërs geldt Bung Tomo als nationale held, maar in Nederland staat hij als oorlogsmisdadiger te boek. Hier wordt hij verantwoordelijk gehouden voor de zogenaamde 'bersiap', de term waarmee Nederlandse historici het antikoloniale geweld van Indonesiërs aanduiden. In *Bung Tomo* ontrafelt Marjolein van Pagee deze controverse.

Marjolein van Pagee studeerde wereld- en koloniale geschiedenis in Leiden. Ze is historicus, fotograaf en ze schrijft opiniestukken en artikelen voor onder andere de *Jakarta Post*. Ze is oprichter van stichting Histori Bersama. Eerder verscheen van haar *Banda. De genocide van Jan Pieterszoon Coen*.

**'Een bloedstollend boek
waarover je blijft nadenken.'**

– NRC over *Banda*

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 681